

POČÁTKY ČESKÉHO MODERNÍHO URBANISMU A DNEŠEK

Česká republika je zemí, v níž se uchovávají významné doklady evropské stavby měst od raného středověku až do současnosti. Poloha vně hranic Římské říše sice způsobila, že jsou stopy antického osídlení na našem území více než skromné, avšak o to významnějšími jsou urbanistické koncepce z následujících století.

Projevy středověké stavby měst sahají od organicky rostlých hradišť a městských sídel raného období až po v evropském měřítku jedinečná městská založení, vrcholící fenomenálním Novým Městem pražským Karla IV. Stejná ocenění si zaslouží renesance a baroko, které podstatně proměnily strukturu a obohatily obraz našich historických měst.

Pak nastoupilo 19. století, začínající ještě ve své první polovině v historickém klasicistním duchu a končící nutností vyrovnat se s novými podmínkami hospodářského rozvoje a urbanizace, stejně jako s novými druhy dopravy a všemi dalšími projevy a důsledky průmyslové revoluce. Co do významu neustupuje do pozadí ani 20. století, v němž český urbanismus opět dosáhl evropské úrovně, jak o tom svědčí nové všeobecně oceňované urbanistické soubory zvláště z období první republiky.

Žádná z našich odborných institucí však doposud neprojevila opravdovou iniciativu ke zkoumání a prezentaci tohoto vývoje. Přitom by to mělo všestranný význam pro pochopení struktury našich měst při nové urbanistické a architektonické tvorbě. Nelze opomenout, že tento nezájem je základní příčinou nedoceňování českých přínosů v očích mezinárodní veřejnosti a odborné obce.

* * *

Nezbývá proto než si připomínat alespoň některé klíčové jevy a epizody. Vyberme si tentokrát otázku, od kdy můžeme hovořit o moderním českém urbanismu. Obecně se ve světě nástup moderního urbanismu klade do 19. století – v Anglii již na jeho počátek a jinde – například i u nás – spíše k jeho konci. Tehdy se skupina členů od roku 1866 existujícího *Spolku architektů a inženýrů v království Českém*, vedená Josefem Schulzem, spolupracovníkem Josefa Zítka, zamýšlela nad probíhajícími a očekávanými proměnami Prahy. Své názory a zejména náměty dal-

šího rozvoje města vyjádřili členové spolku na přelomu let 1872 a 1873 v *Pamětním spisu stran upravení a rozšíření královského hlavního města Prahy*, schváleném 18. 3. 1873 valnou hromadou Spolku a následně předaném městské radě.

zvané „přílehlé obce“ – což vše dohromady představovalo zhruba čtvrt miliónu obyvatel. Co do počtu obyvatel byl větším pražským předměstím Smíchov s 15 tisíci, zatím co na katastru Vinohrad, tehdy ještě i s pozdějším Žižkovem, bylo na rozloze

Plán Prahy z roku 1868 dle úpravy Karla Ladislava Zapa

Pro pochopení a ocenění Pamětního spisu v tehdejší době je důležité, že Praha se od sloučení čtyř královských měst z roku 1784 skládala ze čtyř čtvrtí: Praha I. – Staré Město, Praha II. – Nové Město, Praha III. – Malá Strana a Praha IV. – Hradčany. Měla bez pevnostního obvodu a bez až roku 1883 připojeného Vyšehradu rozlohu 698 hektarů a podle sčítání v roce 1869 na svém vlastním území přes 125 tisíc obyvatel. Byla stále ještě sevřena barokním opevněním z druhé poloviny 16. století, sledujícím obrys středověkých hradeb.

Až v odstupu od opevnění se teprve rodila předměstí, celkem s dalšími zhruba asi 60. tisíci lidí a v širším zázemí tak

786 hektarů, větší než tehdejší Praha, převážně v několika desítkách usedlostí rozptýleno pouhých 6 tisíc lidí.

Na tu dobu představovala ovšem Praha v Českém království přece jen dominantní aglomeraci. Druhým městem co do počtu obyvatel bylo stotisícové Brno, pak následoval padesátitisícový Liberec, kolem třiceti tisíc se pohybovaly Ostrava, Olomouc a Plzeň a něco přes dvacet tisíc mělo Ústí nad Labem.

Ve starovětské a provinciální Praze se však zároveň tehdy začaly projevovat nastupující proměny, které z města vytvořily do roku 1900 více než půlmiliónovou aglomeraci a za další půlstoletí miliónové velkoměsto.

Rok po předložení Pamětního spisu – v roce 1874 – mohlo konečně město začít s bouráním od eráru draze vykoupených hradeb. V předměstích byly manufaktury nahrazovány modernějšími továrnami, včetně prvních strojírenských podniků. Kromě Karlova mostu, který stačil městu celou polovinu tisíciletí, spojoval město se Smíchovem řetězový most Františka I. a pod Letnou směrem do Holešovic sloužil celokovový most Františka Josefa I., jehož konstrukci vyrobila pražská Rus-tonka. Další spojení obou vltavských

dopravu osob byla roku 1845 postavena uvnitř hradeb. Kromě spojnice přes Olomouc do Vídně byla k němu roku 1851 připojena více než kilometr dlouhým Negrelliho viaduktem trať do Ústí a Drážďan. Na trati do Plzně již stálo nádraží na Smíchově, spojené s pravým břehem železničním mostem pod Vyšehradem. Nedávno bylo dokončeno – tehdy ještě za hradbami – nádraží Františka Josefa I. v místě dnešního Wilsonova nádraží a právě se dokončovalo ne tak dávno bohužel zbořená nádraží na Těšnově.

městě. Dosáhla tak svými 55 km² téměř desetinásobku rozlohy Prahy a blížila se k miliónu obyvatel. Probíhající přestavby bez celkového plánu města vyvolaly u odborné veřejnosti obdobnou reakci jako v Praze. Spolek rakouských inženýrů a architektů předložil městské radě v roce 1877 – čtyři roky po Praze – také Pamětní spis o budoucím rozvoji Vídně, jehož hlavním autorem byl Heinrich von Ferstel. Jako předpoklad „zdravého stavebního vývoje města“ zdůrazňoval, že „rozšiřování a regulace města může být správně řešena pouze po důkladných průzkumech“ a zejména na základě „promyšleného a výhledového plánu města“. Na rozdíl od povýšeneckého odmítnutí v Praze se stal vídeňský pamětní spis jedním z impulsů pro vypsaní mezinárodní soutěže na generální regulační plán Vídně v roce 1892.

Z prvních projevů teoretického myšlení má v té době k tématu pražského Pamětního spisu nejbližší shromáždění německých spolků inženýrů a architektů v Berlíně, které se konalo rok po zveřejnění pražského Pamětního spisu a projednávalo „zásady rozšiřování měst“. Jeho hlavní řečník R. Baumeister, považovaný za prvního moderního evropského teoretika urbanismu, o dva roky později v roce 1776 publikoval své podstatně rozšířené vystoupení v knize *Rozšiřování měst z technického, stavebně policejního a hospodářského hlediska*.

Přes svou odbornou úroveň, srovnatelnou s obdobnými texty v jiných zemích, a aktuálnost byl pražský Pamětní spis „slavnou radou královského hlavního města Prahy“ odmítnut jako neobdobný a neužitečný. Stejný byl osud následujících memorand Spolku, jakými byly pamětní spisy „o založení nových sadů, rozšíření Prahy a připojení sousedních obcí“ z roku 1874, „o polohopisných plánech na rozšíření města Prahy“ z roku 1877, nebo z roku 1895 asanaci věnovaný „Pamětní spis ve příčině úpravy Prahy“. Všechny tyto texty a s nimi spojené aktivity Spolku tvoří významnou kapitolu počátků již moderně chápaného urbanismu u nás.

Autoři Pamětního spisu z roku 1873 v první větě vyjádřili základní důvod jeho zpracování: „Rozvin měst dostoupí vždy během času onoho stádia, kde posavadní poměry nevyhovují, kde zakládání domů a ulic nových náhodě se přenechati více nesmí, kdy na místě libovůle určitá myšlenka a řád své panování počínají a nové

*Plan von Prag und Umgebung, 1871. (Karel František Kořistka)
První vrstevnicový plán Prahy v metrickém systému.*

břehů umožňovala pěší řetězová lávka na Klárově, dokončená roku 1870. S mosty souvisela výstavba nábřeží, z nichž bylo prvním dnešní Smetanovo. Dopravu osob po městě obstarávaly od roku 1870 na pravidelných trasách „omnibusy“ a o několik let později se rozjela od Karlína až k mostu Františka I. na první 3,5 km dlouhé trati koňka, mající zprvu 10 vozů a 32 koní.

Novým jevem byla železnice, vstupující do města a jeho života tratěmi, nádražími, mosty, tunely a viadukty. Na prahu roku 1873 již existovaly téměř všechny základní prvky dnešní sítě. Bylo to dnešní Masarykovo nádraží, jehož část pro

Pro porovnání s Prahou si povšimněme tehdejšího stavu urbanistické praxe a teorie ve světě. Vzorem pro všechny byla Haussmannovská přestavba Paříže, započatá roku 1853. Mezi další velké urbanistické počiny z poloviny 19. Století se řadí o málo pozdější stavba vídeňské reprezentační Ringstrasse, od samého počátku rozporně přijímaný takzvaný Hobrechtův regulační plán Berlína nebo racionalistický plán Barcelony od Ildefonse Cerdy.

Vídeň jako hlavní město mocnářství již v roce 1850 připojila první okruh předměstí, v nichž žilo sedmkrát více obyvatel než ve vlastním nevelkém historickém

dráhy vytykají, jimiž se bráti nutno jest, má-li se kýženého cíle dosáti“.

Jako první se uvádí potřeba celkového koncipování města spolu s předměstími, protože „účinky se stanou zdárnými jen tehdy, když předměstí s Prahou současně a svorně pokračovati budou a to sice dle plánu určité všem požadavkům vyhovujícího“. Je to sice archaická formulace, avšak lze z ní vyčíst požadavek jednotného koncipování města a jeho zázemí, čehož se dodnes nepodařilo docílit.

Následně Pamětní spis vyjmenovává požadavky zajišťující „by město na zdravém čerstvém vzduchu získalo a tím se poměry zdravotní zlepšily“. Nejdůležitějšími jsou čtyři pravidla, požadující „aby se:

- 1) ulice s ohledem na panující větry zakládaly;
- 2) výška stavení poměrnou k šířce ulice se stala;
- 3) velikost dvorů na určito s plochou zastavenou v souhlas uvedla;
- 4) části města, jež hlavně sídlem průmyslu jsou, tak situovala, by v ohledu zdravotním jiným na škodu nebyla.“

Požadavky zlepšování životního prostředí jsou dominantními i v dalších odstavcích, které se týkají umístování nemocnic, průmyslu a jatek, zásobování zdravou pitnou vodou, úpravy hřbitovů, odstraňování odpadků a odvádění odpadních vod.

Zvýrazněným písmem je ve Zprávách Spolku vytištěno, že „všechno toto upravitelné musí se však v takém způsobu dít, že stávající pomníky historické neporušeny zůstanou, v úplný soulad s okolím se uvedou, jakž toho jich cena umělecká a historická vyžaduje!“

Předpokladem toho je „určitý, náležitě prozkoumaný, zralé uvážený plán rozlohy budoucí. Potřeba rozšiřovati města v nynějším století objevila se skoro všude teprve nastalou potřebou regulovati je“.

Opět zvýrazněným písmem je pak uvedeno, že „jest to právem i povinností rady Královského hlavního města Prahy co nejprvnější a nekompetentnější korporace, myšlenky rozšíření města se uchopiti, v čelo ruchu se postaviti a co nejvřeleji k provedení jejímu se přičiniti, kterýžto úkol arci jedním z nejtěžších, avšak ale přitom též i nejzávažnější jest. Tím zůstává po sobě nejskvělejší pomník působení svého pro veškeré časy budoucí!“

Pamětní spis dále uvádí způsob péče o historické město, v němž se v duchu

Výřez z plánu Prahy z roku 1884 s vyznačenou přesnou nivelací objektů i příčných profilů koryta Vltavy.

dobových představ a podle pařížského vzoru připouštějí úpravy uličních čar i průlomy nových ulic., Není opomenuta ani dodnes nezvládnutá regulace Vltavy a řešení kanalizace, rozmístování obytných čtvrtí, uchovávaní a rozšiřování zahrad a parků, doplňování veřejných budov a „míst pro vyražení“. Pokud se týká bydlení, nezapomíná Spis na to „jak dělnictvu nejsnáze zdravých a laciných bytů zjednati“ i „kdež máme lepší letohrádky a villy zámožnějších měšťanův umístiti“.

Na více místech se spis vrací k estetickému působení města, protože „když pak i stránce aestheticke slušnou věnujeme pozornost, když zrakem nepředpojatým způsob zakládání a úpravy měst počínaje dobou nejstarší až do přítomnosti prozpoutujeme, tož vzácnou nabudeme zkušenost, že v práci té jedno z nejpřednějších míst umění, zvláště pak architektura zaujímala. A tuto poslední musíme i nyní co hlavní rádkyni k dílu, jež započítati se má, povolati,

ti, má-li toto vedle přiměřeného a jiným potřebám vyhovujícího provedení i v roucho výtvorův uměleckých odíti se“.

Ve své závěrečné části klade Pamětní spis dnes neméně aktuální otázku: „jaký hmotný užitek vyplyne z úpravy a rozšíření města, a v jaké míře zúročí se upotřebení kapitál?“. Autoři nepochybují o tom, že uplatnění jimi navržených zásad dalšího rozvoje města přinese hospodářský výsledek. Zlepší se zdravotní poměry a zároveň se rozšíří „přívál cizincův, kteří tu rádi a děle meškati budou a kteří vydatnými podporovateli jak živnostnictví, tak i obchodu se stanou“. Jako další přínos se uvádí zlepšení podmínek pro obchod a průmysl, vyjasnění cen pozemků, zvýšení bezpečnosti obyvatel a „mrvnosti veřejné“. Jako poslední argument se znovu zdůrazňuje další zkrášlení města a tím zvýšení jeho přitažlivosti.

V posledních odstavcích se Pamětní spis vrací k základním předpokladům dosažení uvedených cílů. Znovu připomíná

nezbytnost vypracovat celkový plán rozvoje města, změnit a modernizovat stavební řád a řešit způsoby financování výstavby. I pro nás zůstává trvale aktuální myšlenka, že : „jen úctastvím všech možno bude též všem požadavkům vyhověti, a dílo vytvořiti, jakéž úlohy této důstojné jest“.

* * *

Vraťme se nyní do přítomnosti k úvaze, zda by si svůj Pamětní spis nezasloužila i dnešní Praha. Pamětní spis nejen oprávněně oceňující proměny a výstavbu posledního desetiletí, ale zároveň se zamýšlející nad dlouhodobějšími důsledky dnes nastoupených urbanizačních procesů a možných způsobů jejich zvládnání nebo alespoň ovlivňování.

Dnešní Pamětní spis by měl odmítnout dávno zastaralé omezování rozvojových koncepcí pouze na území uvnitř správních hranic města a požadovat řešení všech základních sociálních, ekologických, hospodářských, demografických, dopravních i prostorových aspektů nedělně v měřítku celé pražské aglomerace. Měl by reagovat na to, že se na okraji města i za jeho hranicemi zvláště podél důležitých komunikací živelně rozrůstá zástavba všeho druhu, většinou velmi nízké architektonické kvality a bez jakékoliv urbanistické koncepce. Měl by připomenout zhoubné projevy a důsledky probíhající divoké suburbanizace a hledat obdobně jako v jiných zemích nástroje pro její usměrnění.

Ve vnitřním městě by spis jistě nepřehlédl, že pod komerčním tlakem dochází k nedomyšlenému a co do stavebních kubatur nadměrnému využití posledních stavebních mezer budovami nejrůznější architektonické kvality a mnohdy bez ohledu na význam lokality a širší urbanistické souvislosti. Jednotlivá budova – jako třeba na Karlově náměstí – může rozrušit dosavadní historicky stabilizované celky a jejich měřítko, nebo jako třeba na náměstí Republiky se stává trvalou překážkou architektonického dotvoření prostoru.

V důsledku krátkozraké lokalizační politiky pokračuje vydlidňování centrálních částí Prahy. Některé prostory historického jádra se proměňují na turistické atrakce s malým ohledem na to, že takové prostředí může v delším výhledu na mnohé návštěvníky Prahy působit spíše

odpudivě. Již Pamětní spis v roce 1873 varuje před ničením kulturních hodnot, které by neměly „v obět padnouti zhoubě živlův, nebo náhledu v pravdě barbarskému, že překáží rozvinu města“, protože „každý jiný národ rád s hrdostí poukazuje na pomníky duševní své velikosti“.

Dnes se toto varování týká především oné provinciální snahy o „světovost“, vyjádřené zcela nepřiměřenými světově znějícími a ve skutečnosti úsměv vyvolávajícími názvy City, Center, Gate, Mall, Park, Court, House a podobně. Přitom by právě pro zahraniční hosty a obchodní partnery, přesycené těmito všude se opakujícími reklamními názvy, jistě zněla zajímavěji poetická pojmenování, názvy, které tak zdobí historickou Prahu. Mnohem vážnější je bezhlavě stavební vycpávání každého místa až po provinciální Manhattan na Pankráci. Lze jen doufat, že zhoubná povodeň přinese alespoň něco dobrého a z břehů Vltavy vymete všechny ty průtoky Vltavy dále škrťící záměry jako jsou věže proti Vyšehradu, provinciální kopie londýnského Docklandu na Rohanském ostrově a River City s Danube House, Nile House a Yukon Residence na místě maninského přístavu, stejně jako nepochopitelně nesmyslné vedení důležité komunikace napříč pod celou Královskou oborou.. Z toho všeho přes všechnu vtíravou propagaci jako sláma z bot čouhá na prvním místě pozemková a finanční spekulace a snaha o vymačkání co největšího zisku bez ohledu na cokoliv.

Možná že právě proto byla v průběhu posledního období zrušena funkce hlavního architekta města i jím řízený Útvar hlavního architekta, aniž by došlo ke kvalitnější náhradě. Jednotlivá i velmi důležitá rozhodnutí o stavbách zůstávají v pravomoci nedostatečně vybavených pražských nebo místních úřadů bez skutečné odborné autority. Zkušenosti ukazují, že se velmi spornými stávají i výsledky soutěží, jejichž poroty jsou odměňovány již předem určenými stavebníky.

Tento nepříznivý stav naléhavě vyžaduje podstatné zlepšení regulace rozvoje a výstavby hlavního města Prahy a to včetně jejího zázemí. Příkladem zvládnání těchto problémů jsou velká západoevropská města, v nichž většinou působí ředitelství výstavby, plánovací kanceláře nebo hlavní architekti, přičemž se činnost těch-

to institucí soustřeďuje jak na koncepční strategii, tak na konkrétní řízení výstavby. V poslední době se těmto aspektům věnuje ještě větší pozornost, která souvisí s poznáním významu měst pro trvalou udržitelnost jejich vlastní existence i ochranu prostředí vůbec.

V naší zemi si obdiv zaslouží Státní regulační komise, která byla pro Prahu zřízena zvláštním zákonem v únoru 1920 krátce po vzniku samostatného Československa. Pravomoci komise, složené výhradně z předních a všeobecně uznávaných pražských odborníků, se vztahovaly nejen na území tehdy vytvořené Velké Prahy, ale i na její široké zázemí. Pro zajišťování svých úkolů měla komise profesionálně vybavenou Regulační kancelář, jejímž úkolem bylo nejen zpracování územního plánu Prahy i všech obcí v jejím okolí, ale také příprava nového regulačního zákona pro Prahu a posuzování všech důležitých konkrétních staveb. Přesto, že komise musela počítat se stále ještě platným naprosto nedokonalým stavebním zákonem z roku 1886, výrazně přispěla k vysoké a světově uznávané architektonické a urbanistické úrovni rozvoje Prahy za první republiky.

* * *

Je vidět, že by si i dnešní Praha zasloužila Pamětní spis a že by v něm bylo o čem psát. Otázkou ovšem zůstává kde je dnes ten Spolek architektů a inženýrů království Českého a kdo je ten Josef Schulz, kteří by se zpracování a prosazování dnešního Pamětního spisu ujali. Mohla by to snad být Společnost pro urbanismus a územní plánování? Nebo Obec architektů? Komora architektů? Nebo některá akademická instituce?

Nepředpokládám, že ti všichni jsou s dnešními architektonickými a urbanistickými proměnami Prahy a jejího okolí – a ostatně i dalších našich měst – spokojeni, nebo nedej bůh jsou jim osudy Prahy lhostejné. Možná že spíše mají málo času a takovou aktivitu považují za donkichotiádu, která je předem odsouzena k nezdaru – jako tomu ostatně bylo před 130 lety.

Ing. arch. Jiří Hrůza

[Ilustrace převzaty z publikace Praha 19. a 20. století – J. KOHOUT, J. VANČURA.]